

УДК 39:305-055.2 (477)

DOI <https://doi.org/10.15407/nz2020.04.945>

МОЛОДА ВДОВА: ТІЛЕСНІСТЬ ТА СЕКСУАЛЬНІСТЬ САМОТНЬОЇ ЖІНКИ У ТРАДИЦІЙНІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНЦІВ

Ірина ІГНАТЕНКО

кандидат історичних наук, доцент,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
кафедра етнології та краєзнавства, історичний факультет,
вул. Володимирська, 64/13, 01601, м. Київ, Україна,
e-mail: iryna_ignatenko@ukr.net

Iryna IGNATENKO

PhD, Associate Professor,

Department of Ethnology and Regional Studies,

Faculty of History,

Taras Shevchenko National University of Kyiv

64/13, Volodymyrska Street,

City of Kyiv, Ukraine, 01601

e-mail: iryna_ignatenko@ukr.net

THE YOUNG WIDOW: PHYSICALITY AND SEXUALITY OF THE SINGLE WOMAN IN THE TRADITIONAL CULTURE OF UKRAINIANS

У статті приділено увагу ролі та статусу вдови в українському традиційному суспільстві. Особлива увага авторки сфокусована на можливості реалізації статевої потреби молоді жінки поза шлюбом, а також практичного втілення стратегії повторного одруження, що складає мету дослідження. *Актуальність* визначається тим, що в українській народознавчій науці відсутні розвідки, присвячені саме цьому аспекту вдівства. *Об'єктом* статті виступає особа молодої жінки фертильного віку, яка овдовіла, *предметом* — тілесність та сексуальність. *Джерельна база* складається з опублікованих та неопублікованих етнографічних джерел. *Хронологічні межі* охоплюють традиційне українське суспільство середини XIX — поч. XX століття.

Встановлено, що до молодих вдів в українському патріархальному суспільстві застосовувалися подвійні стандарти: з одного боку, заохочення й дозвіл другого шлюбу; з іншого, фактична неможливість його реалізації. Натомість, будь-які прояви сексуальності або натяки на статево життя поза шлюбом суворо засуджувалися, а «порушниця» таврувалася як аморальна особа.

Ключові слова: молода вдова, вдівство, гендерна нерівність, патріархат, українська традиційна культура, Україна.

Introduction. Based on ethnological sources, the author explores the transition from wife to widowhood in the ethnic Ukrainian peasant culture of the mid-XIXth — early-XXth. *Problem Statement.* The author puts the attention on the role, social status but especially the sexuality of the young widow, the issue that has not been sufficiently studied in the Ukrainian ethnology. *Purpose.* The present study treats the lived experiences of young women from rural Ukrainian culture who have experienced the loss of a spouse. The key purpose is to show how widowhood influenced social, private and especial sexual life of Ukrainian women more than 200 years ago. *Method.* The ethnographic, historical, and folklore materials, which have been collected in this study, were analyzed by the feminist method. The author accepts and shares feminist ideas, patriarchal power, economic exploitation, sexuality, and reproduction are key mechanisms to understand the oppression of women in the past and modern society. *Results.* The key message of the article is that the widow women were a subject of strict patriarchal control in social, private and intimate life. Despite the fact that the death of a husband enabled women to transcend the gender divide performing an unusual mix of male and female roles in public life, women's independent was untypical and dangerous for the patriarch. So society pushes the women for second marriage but it was not easy task for practical realization. In the traditional worldview, the young widow had a bad reputation and has viewed as witch. Also, Widowed woman was marginalized socially and ritually in traditional society. That and other reasons made single women unattractive for marriage.

Keywords: woman, widow, widowhood, patriarchal, traditional culture, Ukraine.

Вступ. *Завдання статті.* Вдівство як соціальна категорія вже привертало увагу істориків та етнологів. У своїх розвідках дослідники розглядали майнові, соціальні, правові, побутові та інші аспекти жіночого вдівства [1, с. 172; 2, с. 24—38; 3, с. 211—220; 4, с. 150—163]. Натомість, осторонь їхніх досліджень лишилася досить тонка та чуттєва сфера: сексуальність самотньої молодої жінки-вдови.

Як жилося молодій вдові не тільки без чоловіка — господаря та батька дітей, але й без чоловіка-коханця? Чи припинялося її статеве життя після смерті чоловіка? Чи можливо було мати коханця поза шлюбом? Чи самотній молодій жінці можна було вийти заміж вдруге?

Порушені питання стоять у площині такого напрямку як людська тілесність та сексуальність, що активно досліджується в країнах Європи та Північної Америки [5, с. 25—26]. Такі дослідження стали можливими, насамперед, завдяки гендерним студіям, фундамент яких було закладено у 60—70-х рр. ХХ ст. в США у межах академічного фемінізму [5, с. 245—246]. Цю справу, підвалини останнього як ідеології захисту прав жінок почали формуватися в Європі ще в середині ХІХ ст. [5, с. 93].

Джерельна база. У вітчизняній історико-етнологічній науці, з часу її зародження та становлення у ХІХ ст., етнографи не ставили собі за мету спеціально розглядати такий напрямок як людська тілесність та сексуальність, і це ми вже аналізували раніше [6, с. 15]. Цю справу, деякі вітчизняні вчені усвідомлювали важливість дослідження «сороміцького», внаслідок чого маємо матеріал для аналізу української традиції через призму людської тілесності та сексуальності. Насамперед, це праці таких корифеїв та заповзятих етнографів-аматорів як Зенон Кузеля й Марко Грушевський [7, с. 60—126], Федір Вовк [8, с. 53—350], Володимир Гнатюк [9, с. 361—365; 10, с. 32—39], Митрофан Дикарев [8, с. 351—361] та ін.

Останніми десятиліттями в Україні згадана царина (хоча повільно й подекуди неспішно), але все-таки починає привертати увагу вітчизняних етнологів, і, як наслідок, опубліковано ряд важливих наукових праць, розвідок та збірників [3; 8; 10; 11].

Одна з дослідниць, яка працює в цьому напрямку [6; 12; 13, 14], переконана, що уникаючи дослідження впливу тілесності та сексуальності на соціальне,

приватне, культурне життя, ми будемо не в змозі досягнути весь пласт народної культури, як традиційної, так і сучасної; зрозуміти світогляд, морально-етичні настанови, побутові реалії минулих століть; проаналізувати, які стереотипи та упередження віджили своє, а які донині лишаються актуальними. Таким чином, дослідження й наближення до розуміння цих та дотичних тем дасть можливість досягнути, що змінилося у цій царині, а які стереотипи з минулого панують над нами й понині та намагаються контролювати людське тіло, а через нього — і соціальне та приватне життя людини. З огляду на все сказане, час перейти до розгляду заявленої теми.

Основна частина. Вдівство — термін соціальний, але в нашому дослідженні вік жінки-вдовиці має значення, бо постає цілком закономірне запитання: яку вікову групу ми маємо на увазі під терміном «молода вдова»?

За спостереженнями етнологині Марини Гримич, базованими на роботі з метричними книгами, «більшість жінок, що належали до соціальної групи вдов, подолали віковий бар'єр у сорок років, який ми умовно щодо традиційного суспільства беремо як точку відліку старості» [2, с. 24]. Отже, в нашому випадку, умовний вік молодої вдови визначимо від її статевої зрілості та заміжжя (орієнтовно 15—18 років) до початку відліку старості в традиційному суспільстві — 40 років. Тобто у фокусі нашого розгляду — самотня жінка-вдовиця фертильного віку.

Перед тим, як безпосередньо перейти до розкриття теми жіночого вдівства саме у його тілесній площині, варто коротко окреслити роль родини та її значення для жінки в українському патріархальному суспільстві.

У традиційному суспільстві сім'я розглядалася як обов'язковий та важливий щабель як у життєвому циклі, так і в соціальному житті: економічна незалежність, суспільний авторитет, соціальна престижність, право на спадщину після смерті батьків, можливість участі в житті громади як рівноправного члена суспільства (для чоловіків) та участі в обрядовому житті (для жінок) — ці чинники були переконливо мотиваційними для одруження [15, с. 45; 16, с. 177; 17, с. 6]. До того ж, традиція орієнтувала дівчат на раннє заміжжя, адже для жінки бути дружиною домогосподаря означало займати найвищу сходинку в ієрархії жіночих статусів [2, с. 37].

Крім зазначеного, важливо звернути увагу й на господарчу доцільність шлюбу: обов'язки в родині мали чіткий розподіл на чоловічі та жіночі. До жіночих сфер впливу належали догляд за хатою, присадибною ділянкою, переробка сільськогосподарської продукції, збиральництво (ягоди, гриби), промисли та ремесла (виготовлення ниток, полотна), пошиття одягу і його оздоблення (вишивання, гаптування) тощо. Чоловіки були залучені до більш важкої фізичної праці, що потребувала складніших знарядь і пристроїв, приміром, працювали в полі (орали, косили тощо). Чоловічою сферою вважалися й будівельні роботи: лагодження хати, паркану, хліва тощо [15, с. 24; 18, с. 340—344; 3, с. 155—156]. Таким чином, очевидно, що «вкупі» господарювати було простіше, аніж самотужки.

Важливо підкреслити (в контексті заявленої теми), що секс був дозволений традицією також виключно лише в шлюбі, неодружені мали вести цнотливе життя, в протилежному випадку порушники, а особливо порушниця, зазнавали осуду та зневаги [3, с. 195; 6, с. 93—96; 13].

Отже, як змінювалося після смерті чоловіка життя молоді жінки, яка (як можна припустити) вже була з «дрібними дітьми» на руках?

З одного боку, вдовство може виглядати як можливість отримання одноосібної влади, яка переходила жінці від покійного чоловіка: участь у громадських зборах, можливість самостійно приймати рішення, керувати родиною тощо [2, с. 26; 3, с. 213].

Слід зазначити, що такі прецеденти знані в інших культурах. Приміром, за дослідженнями американської вченої Конгер Вівіан Брюс, саме смерть чоловіка дозволила вдовам в колоніальному Массачусетсі, Південній Кароліні та Меріленді подолати суворий розрив за статтю й уміло поєднувати чоловічі й жіночі ролі як у громадському, так і в приватному житті [19].

Схожа ситуацію описує й канадійська історикиня Бредбері Бетгіна, досліджуючи соціальний перехід жінок від статусу дружини до статусу вдови, в Монреалі на початку XIX ст. [20].

Проте на наших теренах, схоже, ситуація була інакшою. Марина Гримич зазначає, що вдови-господині, юридично маючи ті самі права, що й чоловіки-домогосподарі, практично не можуть розглядатися як рівнозначно-статусні особи [2, с. 29]. До того ж, «в

тодішній звичаєво-правовій практиці є моменти, коли вступають в конфлікт принцип господарської доцільності і принцип гуманності. Це особливо відчувається у питаннях з удовами». [2, с. 37].

Як показують джерела, вдовство для жінки-українки (особливо молоді) в патріархальному суспільстві було швидше тягарем, аніж звільненням. До того ж, інтимне життя поза офіційним шлюбом суворо засуджувалося тогочасною мораллю. Розглянемо докладніше.

По-перше, по смерті чоловіка вдова одразу втрачала ряд переваг. Зокрема, понижувалася соціальний статус: з одруженої заміжньої жінки при господарі вона переходила в категорію самотньої жінки-вдови. Це, в свою чергу, спричиняло обмеження, а подекуди й унеможливлення участі вдови в обрядовій сфері, яка в українській культурі була авторитетною й належала виключно до жіночої компетенції. Приміром, вдови не мали права виконувати функції головних весільних чинів (свахи, коровайниці, закосяни, приданки тощо), адже основною умовою участі в цих ритуалах було життя у щасливому шлюбі з першим чоловіком [19, с. 168; 20, с. 161].

Небажаною участь вдови була й під час ритуалів, пов'язаних із народженням дитини. Унікали брати вдову й за куму [3, с. 215].

Крім того, як наголошує Марина Гримич, удові доводилося перебирати на себе ряд «важких і неприємних для неї «чоловічих» обов'язків — як по господарству, так і у взаємовідносинах з владою та бюрократичними установами» [2, с. 37].

Цікавий факт: втрата чоловіка й як наслідок пониження соціального статусу та матеріального добробуту (не забуваймо: господарство у багатьох випадках потребувало фізичної чоловічої сили), довгий час було характерне для всіх патріархальних культур, в тому числі й Європи. Для прикладу: в Іспанії «прямий зв'язок між злиднями та вдовством взагалі був актуальним лише у випадку жіноцтва: вдовці-чоловіки не були настільки вразливими. Таким чином, свого роду це були гендерні злидні, тому що статус «жінка без чоловіка» відправляли вдів до соціальної категорії бідних» [23, с. 93—103].

До окреслених «практичних» втрат, жінка-вдовиця зазнавала ще й важкого емоційного стресу, переживши втрату коханого та фізіологічне припинення статевого життя. Зупинимося на цьому докладніше.

Жіночий розпач та горе після смерті чоловіка ілюструють поховальні голосіння, де чоловік-небіжчик називався надзвичайно пестливими, ліричними епітетами: «дороженький», «золотенький», «срібненький», «любесенький», «милесенький», «господаренько», «любчик», «роскош», «панич», «порадник», «соколик», «доле», «сонейко», «місячик», «намальований», «пишний» тощо [22, с. 63—79].

Переглянувши такі тексти, впевнюємося, що жінки рівною мірою побиваються як через втрату господаря, батька дітей, так і за коханим та коханцем: «на кого ти своє господарство лишаєш? Яку я собі тепер без тебе раду дам? Як я маю господарство опровадити? Як я буду дрібні діти годувати без тебе? Як твоя худоба сумна стоїть: хто її тепереньки буде обходити, доглядати? З ким я тепер виду на поле робити? (...) хто ж тепер зо мною словечком поділиться, хто ж мені пильно ввічі подивиться? Та тепер же ніхто мене ни полюби, та ніхто ж мене й ни приголубе» [24, с. 63—64]; «Любчику мій! Я-ж тобою не налюбувалася, А я-ж тобою не натішилась, Я-ж на тебе не надивилася! З ким я буду цієї ночі спати? (...) та хто ж мені пильно ввічі подивиться? Та тепер же ніхто мене ни полюбе, Та й ніхто ж мене не приголубе!» [24, с. 68].

Підкреслимо, що категорія голосінь вдовиці за чоловіком поставлена дослідниками на друге місце після оплакування матір'ю дитини [24, с. 2], що промовисто свідчить про трагічність такої ситуації.

Можна припустити, що після смерті чоловіка, будучи емоційно зламаними, в передчутті гіркої долі вдови й важкого тягара, який лягає на вдовині плечі, деякі жінки зазнавали психічних розладів.

Серед українських народних легенд існує дуже великий пласт переказів про молодих жінок-вдовиць, які сильно побивалися за покійним чоловіком, після чого до них починає літати «змій-коханець» / «нечистий дух» в образі покійного: «Если жинка за мужиком померлим сильно плаче, то недобрый приїде в его віде. То нечестивий дух убереться у тіло і ходить чоловіком» [25, с. 317]; «Жинка удумаєцца, удумаєцца і плаче, дак к жінке цей лихий літає. Вин, як чоловік, ходи!» [26, с. 44].

¹ Зап. у Житомирська обл., Радомишльський р-н, с. Веприн.

Ця істота (у народних переказах вона найчастіше фігурує як «змій-перелесник», тобто змій-спокусник), як правило, з'являється в небі у вигляді вогненного шару, сильного вихору, блискавки тощо, а потім проникає через комин в хату, де перебирає на себе подобу покійного чоловіка, й усю ніч проводить із жінкою, а під ранок зникає: «Був умер їден дужи молодий господар, цю-но було півтора року, як він ожинивсь з дужи файною, найфайнішою на все село дівчиною і він її так любив, шо страх! Али прийшло, умер він. Тей зарас третей ночі десь коло півночі дивились люди, а над хатою тей удови літают якісь гискри. Дивляться, а ті гискри політили у комин до сиридины. Аш запій гали когути, а ті гискри — гуть! Та й вилітают з комины і десь зарас щезли. А то її той чоловік умерлий літав до неї гискрами...» [27, с. 126—127].

Підкреслимо й наголошу, що у фольклорних сюжетах такого роду завжди уточнюється: змій-перелесник прилітав тільки до молодих вдів (подекуди самотніх жінок та дівчат, які втратили коханого) виключно з метою здійснення статевого акту, в образі її втраченого коханого чоловіка. Скажемо прямо: секс і був головною метою цих відвідин: «...приходи її чоловік до неї цюночі. Каже, приїде і йде до неї спати і так сі тіши неї...» [27, с. 127]; «влітає коминном, ходи, да балакаєт, да спит з ею, як хто дуже плаче (по покойніку)...» [26, с. 57]; «Вин (нечистий) і приходит до ее чоловіком, змій цей. Она питає его: «Гди ти був?» ... А вин іде і каже ей: «Душечка моя». Он прилітає у комин і уходит, як хозяин. Она з ним спит...» [26, с. 42].

Етнологи й фольклористи неодноразово вже звертали увагу на цю категорію оповідок, але виключно з позиції міфології [28, с. 212, 216; 29, с. 202]. Можливо, ці сюжети (якщо відкинути міфологічний компонент), можна спробувати пояснити й з боку психології та медицини: хоча жінка продовжує жити, але залишається самотньою, одинокою (з усіма соціальними та економічними наслідками) але до всього, ще не приласканою та не вихованою, що могло спровокувати галюцинації? З таким запитанням я звернулася до д-ра мед. наук, проф., лікаря-сексопатолога-андролога, голови української асоціації андрології та сексуальної медицини Миколи Івановича Бойка. Вчений під час інтерв'ю зазначив, що «Ви практично правильно міркуєте, сильний емоційний стрес,

втрата коханого, усвідомлення важкої долі вдови (на той час це могла бути безвихідь) могли спровокувати розвиток подібних психічних розладів (...) Це буде більш притаманне для емоційних осіб з нестійкою психікою, невротизованих, з певними рисами характеру, фанатично релігійних чи навпаки віруючих в потусторонню, містичну силу з знахарями, мавками та лісовиками. Поміж тим, не забуваймо, що така ситуація могла виникнути не тільки від особистісних вроджених рис, але й від оточення. Ну і, на рещті, сексуальне нереалізоване бажання, що призводить до еротичних сновидінь, особливо з оргазмом, які, з одного боку, солодкі й бажані, а з іншого неприпустимі, гріховні, і тому інакше як проявами «змія-спокусника» це не можна пояснити (а хто ж іще, якщо він в Біблії прописаний)».

Отже, втрата чоловіка автоматично не лише понижувала статусність жінки-селянки з усіма закономірними наслідками, але могла ще й призводити до психічних розладів.

Отож чи могла молода вдова регулювати свою сексуальність й тілесне бажання, продовжувати вести статеве життя поза шлюбом? Звісно, що ні!

За тодішніми традиційними устоями вести статеве життя поза шлюбом було не дозволено [3, с. 212, 13]. Ба, більше: навіть сам статус жінки-одиначки кидав тінь на моральність вдовиці:

*Що на небі хмара, на вдівоньку слава
Тим на небі синя хмара, що вітру немає —
Тим на вдову худа слава, що мужа не має*
[30, с. 814].

До того ж, при фактичній відсутності контрацепції, секс ставав ще й небезпечним: народження позашлюбної дитини остаточно підривало б моральний авторитет жінки, абортівання ж зародку загрожувало не лише жіночому здоров'ю, але й її життю [6, с. 157—176].

Таким чином, з огляду на всі зазначені чинники (статусність, легальний секс та дітонародження; додаткові чоловічі руки в господарстві тощо), вдовиці ставили собі за мету одружитися вдруге. Та наскільки легко це було зробити практично? Розглянемо докладніше.

Сільська громада (село) була закритою спільнотою, отже, можна припустити, що поле вибору потенційних чоловіків було окреслене, як правило, межами власного села чи, в кращому випадку, ще

й кількох найближчих. Та не забуваймо, що жінки, на відміну від чоловіків, не були мобільними і практично постійно перебували в межах господи/села [3, с. 123—132], тобто місця для знайомства були дуже обмежені.

З іншого боку, чоловіки-однолітки, зазвичай, вже були одружені, й тому виключались із переліку потенційних чоловіків для вдови. Оптимальний варіант: одруження з таким самим удівцем, що лишився самотнім на господарстві та з малими дітьми [3, с. 212]. Щоправда, ця категорія не була масовою, а вдівці-чоловіки могли обрати собі за пару дівчину, а не вдовицю [7, с. 92]. Лишається найбільша група потенційних чоловіків — молоді, неодружені парубки. Але чи був можливим шлюб між молодим парубком та старшою жінкою?

Шлюб між вдовою та молодим хлопцем, хоча й допускався, але не схвалювався патріархальним суспільством: вдовиця-жінка — старша, досвідченіша, «бита життям», з чужими дітьми тощо. До того ж, коли парубок одружувався із вдовою — «приставав до неї», хазяйкою вважали саме жінку, а чоловіка розглядали скоріше як робітника та приймака на дружининому хазяйстві [3, с. 213]. Крім того, таких чоловіків громада наділяла прізвиськами, похідними від прізвища чи імені дружини [1, с. 172].

З огляду на сказане, будь-яка залежність чоловіка від дружини або взагалі жіноча незалежність підривала устої патріархального суспільства, й тому була небажаним, аномальним явищем [31, с. 206]. Як зазначає Оксана Кісь, взагалі вдовина незалежність «підважувала усталені гендерні стереотипи, тому й справді становила загрозу для патріархальної гендерної системи з характерним чоловічим домінуванням» [3, с. 219].

Як бачимо, незважаючи на суспільне заохочення та ймовірне бажання самих вдів вийти заміж удруге, на практиці це зробити було не так легко.

Хотілося б підкреслити, що тенденція гендерної нерівності у питанні повторного шлюбу проявлялася в усіх патріархальних культурах, в тому числі європейських. Приміром, «англійський контекст можна розглядати як такий, де культура й світогляд ставили чоловікам як можна менше перешкод на шляху до повторного шлюбу, і зокрема, повторного шлюбу з молодшими, незаміжними жінками [32, с. 54]. Поміж тим, «Якщо

жінки, особливо молоді, одружувалися з вдівцями, це не завжди означало що вони відчайдушно хотіли цього; скоріше, тотальний вплив того-часного світогляду та соціальних обставин підштовхували їх до цього [32, с. 54].

Крім зазначених чинників, які ускладнювали повторне заміжжя, приділимо увагу й самому образу молодої вдови, який вимальовувала народна уява. Так от, у народній творчості молода жінка виглядає, м'яко кажучи, не зовсім привабливо.

Приміром, у приказках та піснях досить часто жінка-вдовиця змальовується як аморальна, хтива спокусниця, чарівниця, яка ладна зробити все, аби звабити наївного та недосвідченого парубка: «У вдови хліб готов, та не кожному здоров»; «Хто бере удівоньку, зсушить єму головоньку»; «Вдова вміє чарувати: чарувала мужа свого, причарує сина мого» [3, с. 212—213] — такі й схожі твердження можемо знайти у зразках народного фольклору.

Крім того, якраз самотні молоді вдови досить часто потрапляли в категорію відьом [3, с. 226; 33, с. 296—297]. При загальновідомих характеристиках шкідницького арсеналу відьми (здоювання молока в чужих корів; нав'язування «зав'язок» — перекручування на полі рослини вузликом; чаклування; завдання шкоди худобі й збіжжю; керування силами природи; перекидання та різні речі тощо) [34, с. 202—249], молодим відьмам приписували такі якості: «страстность натуры, влюбчивость, выражающаяся в открытом ухаживании за молодыми парнями» [35, с. 438], наголошуючи, що саме за цією хтивістю відьом і можна розпізнати з-поміж інших жінок.

Таким чином, традиційні народні світоглядні уявлення щодо молодої вдови вимальовували цю категорію скоріше як диявольську спокусницю, від якої порядним парубкам потрібно триматися якнайдалі.

Поміж тим, подивимося на ситуацію з іншого боку: самотня жінка ставала абсолютно незахищеною в патріархальному суспільстві й могла сама стати об'єктом залицянь, сексуальних домагань та, можливо, і згвалтувань. У тому, що молоді, самотні жінки привертала увагу чоловіків, сумніватися не доводиться:

*А в неділеньку да й зраненько,
Ой там удова, ой там молода
Воли проганяє*

*Молода вдова козаченька зустрічає
«Дур тебе, пек тебе, молода вдова,
Да яка ж ти хороша!» [30, с. 821].*

Можна припустити, що потребуючи чоловічих рук у господарстві, а чоловіка в ліжку, вдовиці подекуди могли й добровільно зважуватися на інтимні стосунки поза шлюбом. Можливо, в душі плекаючи надію, що такий зв'язок завершиться одруженням. Цю оправда, навряд чи вона була зреалізована на практиці:

*Ой прощай, вдово, ой прощай, серце, вдово
Ой я не буду тебе брать,*

бо в тебе діток много (...)

Лучче дівку брати,

Не будуть чужі діти голови клопотати

[30, с. 826].

Для порівняння й підкреслення гендерного дисбалансу варто зазначити: вдівці, на відміну від вдів, мали набагато вищі шанси одружитися вдруге. Особливо коли були не зовсім старими, дбайливими, заможними господарями. Саме через це, подекуди, дівчата обирали для заміжжя саме їх, а не молодих парубків: «Бісові дівки, які мудрі стали. Зналася, кохалася з парубком. І слово подала йому, а виходить за вдівця. Багатий бач! І дітей чужих глядіть не боїться — зна, що є на чім. Стане і своїх ще харчувать» [7, с. 92].

Можливо, тому чоловічих голосінь, порівняно з жіночими, — обмаль, тож знаний свого часу збирач та дослідник цього жанру Іларіон Свенціцький у своїй публікації «Похоронні голосіння» зазначив, що «за хазяйков плачуть мужі тихо і не голосять, тому мужських голосінь у нас тільки два, та одно парубоцьке». [24, с. 23]. До того ж, наскільки нам відомо, не зафіксовано наративів, де до овдовілого і збожеволілого чоловіка прилітає жінка-змія...

Причина, можливо, в тому, що вдівці-чоловіки не мали жодних проблем із реалізацією шлюбної стратегії й швидко одружувалися вдруге: «Тато маму поховає — за другою пошукає», — йшлося в одному голосінні [24, с. 18]; а народна приказка зауважує: «Бог за жінку, чоловік за дівку» [24, с. 236].

Таким чином, можемо констатувати подвійну мораль щодо молодої вдови. З одного боку, традиція ніби й заохочувала другий шлюб, але на практиці вийти заміж вдруге жінці було дуже складно. Крім того, будучи овдовою, молода жінка не лише зазнавала ряду соціальних утисків та обрядових обмежень,

але й не мала права на статеве життя поза шлюбом. За народною мораллю, вдова мусила контролювати свою тілесність, у такий спосіб абсолютно нівелюючи власні сексуальні потреби. Дослідники в західноєвропейській та північноамериканській історико-антропологічній науці таку нерівність чітко вбачають у патріархаті як деспотичному та пригноблювальному соціальному інституті [36, с. 152], з чим авторка цієї статті цілком погоджується.

Висновки. Доля молодої вдови була незавидною: жінка втрачала ряд переваг заміжньої жінки й була соціально, економічно, морально тощо незахищеною у патріархальному суспільстві. виправити ситуацію могло повторне заміжжя, але тут чітко простежуються наявність подвійних стандартів: з одного боку, заохочення й дозвіл традицією другого шлюбу, з іншого, складність практичної реалізації.

Жіноча сексуальність суворо контролювалася. Власні фізіологічні інтимні потреби молода жінка мала можливість легально реалізувати лише у повторному шлюбі, що (як зазначалося уже) практично виконати було не легко.

Статеве життя поза шлюбом викликало різке засудження суспільства й таврувало «винуватицю» як «гулящу відьму-спокусницю». До того ж, позашлюбна вагітність могла ще більше налаштувати сільську громаду проти такої жінки.

Острах суспільної зневаги штовхав жінок на самочинне переривання вагітності, що, в свою чергу, призводило до смертності серед жінок. Саме вдови (разом з іншими соціально незахищеними жінками) були в групі ризику померти молодими від невдалих абортів.

Традиційне суспільство, як патріархальна інституція, цілком контролювало жінку, в тому числі й в особистому та інтимному житті.

1. Горинь Г. *Громадський побут сільського населення Українських Карпат (XIX — 30-ті роки XX ст.)*. Київ: Наукова думка, 1993.
2. Гримич М. Статус удови за українським звичаєвим правом (XIX — початку XX ст.). *Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження: у 5 т.* Наук. ред. М. Гримич. Т. 5: Старість. Смерть. Культура вшанування небіжчиків. Київ: Дуліби, 2015. С. 24—38.
3. Кісь О. *Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX — початок XX ст.)*. Львів: Інститут народознавства, 2008. 272 с.
4. Сердюк І. *Полкових городів обивателі: історико-демографічна характеристика міського населення Гетьманщини другої половини XVIII ст.* Полтава: АСМІ, 2011. 304 с.
5. Andermahr S., Lovell T., Wolkowitz C. *A glossary of feminist theory*. London: Arnold, 1997. 348 p.
6. Ігнатенко Ірина. *Жіноче тіло у традиційній культурі українців*. Київ: Інтелектуальна книга, 2014. 264 с. (Сер.: Етнологія для дорослих).
7. Грушевський М., Кузеля З. *Дитина у звичаях і віруваннях українського народу*. Репр. вид. 1906 р. Т. 1. Київ: Інтелектуальна книга, 2017. 234 с. (Сер.: Етнологія для дорослих).
8. Крип'як Ф. *Федора Вовка: винайдення сороміцького. Етнографія сексуальності на межі XIX—XX століть*. Упоряд., підгот. текстів, комент. та покажч., археогр і бібліогр. опрац. Марії Маєрчик і Олени Боряк. Київ: Критика, 2018. 464 с.
9. Гнатюк В. Про студії «Антропופітеї». Переклад з німецької Василя Балущка. *Етнографія статевого життя й тілесності: Збірник статей*. Уклад., наук. ред. О. Боряк, М. Маєрчик. Київ: ВІПОЛ, 2013. С. 32—39.
10. *Тіло в текстах культур: збірник статей*. Упоряд. О. Боряк, М. Маєрчик. Київ: ІМФЕ ім. М. Рильського, 2003. 222 с.
11. *Етнографія статевого життя й тілесності: Збірник статей*. Уклад., наук. ред. О. Боряк, М. Маєрчик. Київ: ВІПОЛ, 2013. 288 с.: 10 іл.
12. Ігнатенко І. *Чоловіче тіло у традиційній культурі українців*. Харків: КСД, 2016. 224 с.
13. Ігнатенко І. *Секс та розмови про нього в українському селі XIX — початку XX століття*. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/seksualnist/sex-ta-rozmovi-pro-nogo-v-ukrainskomu-seli-hih-rochatku-hh-stolittya-134390.html>.
14. Ігнатенко І. *Жіночі груди в традиційних уявленнях українців. Жіночі груди: пристрасть та біль*. Збірник статей під ред. канд. мед. наук. Павла Денищука. Київ: Саммит-Книга, 2019. С. 200—212.
15. Кравець О.М. *Сімейний побут і звичаї українського народу*. Київ: Наукова думка, 1966.
16. Пономарьов А.П. Сім'я і родинна обрядовість. *Культура і побут населення України: навч. посібник*. В.І. Наулко, Л.Ф. Артюх, В.Ф. Горленко та ін. 2-е вид., доп. та перероб. Київ: Либідь, 1993. С. 175—218.
17. Ігнатенко І. *Шлюбно-сімейні стосунки у традиційній культурі українців*. Харків: КСД, 2017.
18. Кравченко В. *Зібрання творів та матеріали з архівної спадщини: у 2-х т.* Упоряд. О. Рубан. Т. 2. Київ: ІМФЕ ім. М. Рильського, 2009.
19. Conger V.B. *The widows' might widowhood and gender in early British America*. New York: New York University Press, 2009. 244 p.
20. Bradbury B. *Wife to widow lives, laws, and politics in nineteenth-century Montreal Vancouver, B.C.*: UBC Press, 2011.

21. Несен І. Способи маркування жіночих чинів в українському веселі. *Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження*: у 5 т. Наук. ред. М. Гримич. Т. 3: Зрілість. Жіноцтво. Жіноча субкультура. Київ: Дуліби, 2012. С. 234—243.
22. Борисенко В. Жіночі весільні чини в традиційній обрядовості українців. *Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження*: у 5 т. Наук. ред. М. Гримич. Т. 3: Зрілість. Жіноцтво. Жіноча субкультура. Київ: Дуліби, 2012. С. 161—164.
23. Comas-Via M. Widowhood and economic difficulties in medieval Barcelona *Historical Reflections*. Volume 43. Issue 1. Spring 2017. S. 93—103.
24. Свенціцький І. Похоронні голосіння. Передмова; Гнатюк В. Похоронні звичаї та обряди. *Етнографічний збірник*. Т. 31—32. Львів: Друкарня НТШ, 1912.
25. Виноградова Л.Н. *Народная демонология и мифоритуальная традиция славян*. Москва: Индрик, 2000. 432 с.
26. *Представления восточных славян о нечистой силе и контакты с ней*. Материалы полевой и архивной коллекции Л.М. Ивлевой. Сост., подгот. текстов и справочный аппарат В.Д. Кен. СПб., 2004.
27. Гнатюк В. Знадоба до галицько-руської демонології. Т. II. Вип. 1. *Етнографічний Збірник*. 1912. Т. XXXIII—XVII. 238 с.
28. Гнатюк В. *Нарис української міфології*. Львів: Ін-т народознавства НАН України, 2000. 263 с.
29. Милорадович В.П. *Заметки о малорусской демонологии*. Київська Старовина. № 8. 1889. С. 196—209.
30. Чубинский П. *Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край, снаряженной императорским русским географическим обществом*. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования, собранные П.П. Чубинским. Т. 1. Вып. 2.: Пословицы, загадки, колдовство. Петербург, 1877.
31. Кісь О. Дружина: до питання егалітарності подружжя. *Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження*: у 5 т. Наук. ред. М. Гримич. Т. 3: Зрілість. Жіноцтво. Жіноча субкультура. Київ: Дуліби, 2012. С. 203—216.
32. Pelling M. *Finding widowers: men without women in England towns before 1700. Widowhood in medieval and early modern Europe*. Edited by Sandra Cavallo and Lyndan Warner. New York: Longman, 1999.
33. Кісь О. Українська відьма: життя на маргінес. *Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження*: у 5 т. Наук. ред. М. Гримич. Т. 3: Зрілість. Жіноцтво. Жіноча субкультура. Київ: Дуліби, 2012. С. 293—303.
34. Галайчук В. *Українська міфологія*. Харків: КСД, 2016.
35. Иванов П.В. Народные рассказы о ведьмах и упирах. *Українці: народні вірування, повіря, демонологія*. Упор., прим., та біогр. нариси А.П. Пономарьова, Т.В. Косміної, О.О. Боряк. Київ: Либідь, 1991.
36. Elliot R. *Gender, family and society*. Basingstoke: Macmillan; New York, N.Y.: St. Martin's Press, 1996.

REFERENCES

- Goryn, G. (1993). *Public life of the rural population of the Ukrainian Carpathians (XIX — 30-s of XX century)*. Kyiv [in Ukrainian].
- Grymych, M. (Ed.). (2015). Status of widows in the Ukrainian customary law (XIX — the beginning of the XX century). *Folk Culture of Ukrainians: Human Life Cycle: Historical and Ethnological Research*: in 5 vol. Old age. Death. A culture of Honoring the Dead (Vol. 5, pp. 24—38). Kyiv [in Ukrainian].
- Kis, O. (2008). *Women in the traditional Ukrainian culture in the second half of 19th — early 20th centuries*. Lviv [in Ukrainian].
- Serdyuk, I. (2011). *Regimental townsfolk: historical and demographic characteristics of the urban population of the Hetmanate of the second half of the eighteenth century*. Poltava [in Ukrainian].
- Andermahr, S., Lovell, T., & Wolkowitz, C. (1997). *A glossary of feminist theory*. London.
- Ignatenko, I. (2014). *The Woman's Body in Traditional Ukrainian Culture*. Kyiv [in Ukrainian].
- Grushevsky, M., & Kuzelya, Z. (2017). *The child in the customs and folk beliefs of the Ukrainian people*. Reprint 1907. Kyiv [in Ukrainian].
- Mayerchyk, M., & Boriak, O. (Eds.). *Inventing the Obscene*. (2018). *The Hidden Collection of Fedir Vovk. The Ethnography of Sexuality in the Late 19th and Early 20th Century*. Kyiv [in Ukrainian].
- Hnatyuk, V., Balushko, V., Mayerchyk, M., & Boriak, O. (Eds.). (2013). About Studios «Antropofitei». *Ethnography of Sexual life and Physicality* (pp. 32—39). Kyiv [in Ukrainian].
- Mayerchyk, M., & Boriak, O. (Eds.). (2003). *The Body in the Texts of Cultures*. Kyiv [in Ukrainian].
- Mayerchyk, M., & Boriak, O. (Eds.). (2013). *Ethnography of Sexual life and Physicality*. Kyiv [in Ukrainian].
- Ignatenko, I. (2016). *The Man's Body in the Ukrainian Traditional Culture*. Kharkiv [in Ukrainian].
- Ignatenko, I. *Sex and Talking about it in the Ukrainian village of XIX — beginning of XX century*. Retrieved from: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/sexualnist/sex-ta-rozmovi-pro-nogo-v-ukrainskomu-seli-hih-pochatku-hh-stolittya-134390.html>
- Ignatenko, I. (2019). Women's breasts in the Traditional Worldwide of Ukrainians. *Women's Breasts: passion and pain* (pp. 200—212). Kiev [in Ukrainian].
- Kravets, O.M. (1966). *Family Mode of Life and Customs of the Ukrainian People*. Kyiv [in Ukrainian].
- Ponomarev, A.P., Naulko, V., Artyukh, L., & Gorlenko, V. (3 eds.). (1993). *Family and Family's Ritualism. Culture and Life of the Population of Ukraine: Textbook* (pp. 175—218). Kyiv [in Ukrainian].

- Ignatenko, I. (2017). Marriage and Family Relations in Traditional Ukrainian Culture. Kharkiv [in Ukrainian].
- Kravchenko, V. (2009). The works and materials on archival heritage. Kyiv: IMFE [in Ukrainian].
- Conger, V.B. (2009). *The widows' might widowhood and gender in early British America*. New York.
- Bradbury, B. (2011). *Wife to widow lives, laws, and politics in nineteenth century* Montreal. Vancouver.
- Nesen, I., & Grymych, M. (Ed.). (2012). Ways of marking women's ranks in the Ukrainian wedding. *Folk Culture of Ukrainians: human life cycle: Historical and Ethnological Research*: in 5 vol. *Maturity. Womanhood. Female Subculture* (Vol. 3, pp. 234—243). Kyiv [in Ukrainian].
- Borisenko, V., & Grymych, M. (Ed.). (2012). Women's wedding ranks in the Traditional Ritual of Ukrainians. *Folk Culture of Ukrainians: human life cycle: Historical and Ethnological Research*: in 5 vol. *Maturity. Womanhood. Female Subculture* (Vol. 3, pp. 161—164). Kyiv [in Ukrainian].
- Comas-Via, M. (2017). Widowhood and economic difficulties in medieval Barcelona *Historical Reflections* (Vol. 43, issue 1, pp. 93—103).
- Svietsitsky, I. (1912). Burial weep. *Ethnographic collection* (Vol. XXXI—XXXII). Lviv [in Ukrainian].
- Vinogradova, L.N. (2000). *Folk Demonology and the Mythological and Ritual Tradition of the Slavs*. Moscow [in Russian].
- Ivleva, L. (2004). *The representations of the Eastern Slavs about evil spirits and contacts with them*. The materials of the field and archival collections. Sankt-Peterburg [in Russian].
- Gnatyuk, V. (1912). The Knowledge of Galician-Russian Demonology. *The Ethnographic Collection* (Vol. XXXIII—XVII) [in Ukrainian].
- Gnatyuk, V. (2000). The essay on Ukrainian Mythology. Lviv [in Ukrainian].
- Myloradovich, V.P. (1889). The Notes about the Ukrainian Demonology. *The Old Kyiv* (Vol. 8, pp. 196—209). Kyiv [in Ukrainian].
- Chubynskiy, P. (1877). *Proceedings of the ethnographic-statistical expedition to the Western Russian Region, equipped of the Imperial Russian Geographical Society. South-West Department. Proverbs, Puzzles, Witchcraft* (Vol. 1, issue 2). Petersburg [in Ukrainian].
- Kis, O., & Grymych, M. (Ed.). (2012). Wife: on the issue of egalitarian marriedcouple. *Folk Culture of Ukrainians: human life cycle: Historical and Ethnological Research*: in 5 volumes. *Maturity. Womanhood. Female Subculture* (Vol. 3, pp. 203—216). Kyiv [in Ukrainian].
- Pelling, M., Cavallo, S., & Warner, L. (2 eds.). (1999). Finding widowers: men without women in England towns before 1700. *Widowhood in medieval and early modern Europe*. New York.
- Kis, O., & Grymych, M. (Ed.). (2012). The Ukrainian Witch: Life on the Margins. *Folk Culture of Ukrainians: human life cycle: Historical and Ethnological Research*: in 5 volumes. *Maturity. Womanhood. Female Subculture* (Vol. 3, pp. 293—303). Kyiv [in Ukrainian].
- Galaychuk, V. (2016). Ukrainian Mythology. Kharkiv [in Ukrainian].
- Ivanov, P.V., Ponomaryov, A., Kosmina, T., & Boryak, O. (3 eds.). (1991). Folk talks about Witches and Vampires. *Ukrainian: Folk Beliefs, Views, Witchcraft*. Kyiv [in Ukrainian].
- Elliot, R. (1996). *Gender, family and society* Basingstoke: Macmillan; New York.